

Magyari Beck István: Gazda(g)ság és sze(r,g)énység; Kocsis Tamás Gyökereink: Örömről és gazdagságról egy világméretű fogyasztói társadalomban című dolgozatának ürügyén*

Témák: boldogság, életminőség, empiria, fogyasztás, gazdagság, gazdaság, jólét, konsumerizmus, közgazdaságtan, marketing, materializmus, mérés, módszertan, pszichológia, szegénység, szinkretizmus, vallás

Mindig öröm egy olyan munkát olvasni, amely egy magát modellkövetésre ítélő társadalomban *nem* csupán tanulói attitűdökkel íródott és amelyben ennek megfelelően a “diák” nem csak szorgalmasan felmondja a megtanultakat, hanem ahol a szerző valóban kutatói ambíciókkal lát munkához és meg is felel a tudományos kutatásban releváns kritériumoknak. Nem az első esetben tapasztalom, hogy dr. *Kindler* József professzor környezetéből, az *Altern-csoport*ból rendre ilyen kutatók kerülnek ki. Az olvasó őszinte meglepedettségére, az ilyen dolgozatok szerzőit végre inkább értékes munkatársaknak tudja tekinteni. Olyan munkatársaknak, akiknek az írásaiba érdemes jól belegondolni és – adott esetben – hozzá is járulni az általuk képviselt irány további kimunkálásához. Mindez joggal elmondható Kocsis Tamásnak a fenti címben kijelölt dolgozatáról is.

A tanulmány napjaink központi kérdéséhez szól hozzá. Jelesül, a fogyasztó és a fogyasztás természetéhez. Központi kérdése ez napjainknak, mivel a jelenben szokás mindent a fogyasztóra fogni (a világosabb érthetőség okán majdnem azt írtam: kenni). Ez, amiben élünk – úgy mond – egy fogyasztóvezérelt társadalom. Szükségleteink kielégítését szolgálja. Mindenki annak arányában boldogul, hogy mennyire képes embertársai szükségleteit figyelembe venni és szolgálni. Aminek következtében ez a világ minden kényszer és arrogancia nélkül éppen olyan, amilyenek az emberek általában. A szakirodalom koronként még úgy is ünnepli, mint “A befutott” társadalmat. A történelem végét, ahol az evolúciónak meg kell szünnie, mert arra a szintre jutottunk, ahol az ember – mint olyan – áll.

Más, ezzel összefüggő definíció szerint a mi társadalmunk piacgazdaság. Közelebbről: monetarista piacgazdaság. Szocializmusról itt magától értetődően szó sem lehet. Hovatovább még annak erősen korlátozott szektor – állami szektor (vesd össze régen a “magán szektor” státusával és kifejezésével) – formájában sem. A többség azonban kerüli a kapitalizmus elnevezését is, nehogy kétségbe vonathassék rendszerünk radikálisan új jellege. Ami viszont e sorok íróját illeti, ő a piacgazdaságban egyre inkább a korlátlan kapitalizmust, míg a kapitalizmusban a korlátok közé szorított piacgazdaságot látja. A monetarizmussal pedig az alábbi, szigorúan tudományos kérdése fogalmazódott meg: vajon ki és hol bizonyította be méréselméleti alapon azt, hogy pénzzel minden elképzelhető érték mérhető?

Kocsis Tamás érdekes és sokirányú munkája nagyjából két, egymással összefüggő tárgykör köré csoportosítható. Ezek az ember materialista természete, illetve a szerző azzal kapcsolatos

---

* Az írás az egyik hivatalos bíráló, amely Kocsis Tamás PhD-tézisének teljes változatáról készült. A hivatkozásként szereplő oldalszámok Kocsis Tamásnak a *Kovács* folyóirat e számában megjelent írására vonatkoznak, amelynek címe a *Materializmustól a teljes emberig*. Ez utóbbi anyag a teljes PhD-tézis rövidített változata.

kérdései. Továbbá az egyszerű élet problematikája. A materializmust, az *Oxford English Dictionary* megfelelő szócikkét követve, az elemi fiziológiai szükségletekre, valamint az általuk vezérelt magatartásra és világnézetre redukálja (102. o.). Ezzel a materializmus egy olyan – elsősorban pszichológiai – programmá válik, amely lemetszi az ember *sui generis*, magasabb rendű szintjeit, és mint ilyen egyaránt jellemző az újkor két legalapvetőbb – valljuk be, igen szegényes – társadalmi rendszer-kínálatára, a kapitalizmusra és a szocializmusra. A materializmusnak lehet ilyen definíciót adni. Ámde a forrásait ezzel még nem jelöltük meg. Ugyanis a materialista magatartásnak és szemléletnek többféle háttere is lehet. Ezek azután ki is emelhetik a jelenséget a merő pszichológiai tények közül.

Például az észak-amerikai országokban honos materializmus a legjobban talán abból a sokból érthető meg, amely az európai bevándorlókat érte egy olyan földrészen, ahol európai mértékkel mérve egyszerűen nem létezett civilizáció. Gyakorlatilag lenni legegyszerűbb szükségleteink kielégítésének a szintjén – ez volt a bevándorlók túlélésének záloga. Azután már ez a beállítódás mint az észak-amerikai kultúra egyik alapértéke rögzült. Más a helyzet az eurázsiai “puszták” orosz materializmusával, amely az orosz kultúra panteisztikus gyökereiből táplálkozik. Ott ugyanis az anyag nem a deista szemlélet lelketlen gépi mechanizmusa, hanem érzékeny lélekkel bíró, ezért csínján kezelendő tárgyak összessége. Nyugat-európai ésszel fölfoghatatlan a materializmusnak és a gyakorlatiatlanságnak az az együttese, ami az orosz társadalomra a legutóbbi időkig jellemző maradt. Ez, úgy látszik, csak a tőlünk keletre húzódó kultúra eredendően panteista mivoltából magyarázható.

Azután számolni kell a kulturális fejlődés – minden valószínűség szerint ismétlődő, tehát törvényszerű – fázisaival és az azok kapcsán megjelenő materializmussal is. Ha ezeket a fázisokat itt igen röviden akarnánk felsorolni, a következőket szögezhetnénk le. Minden kultúra a jövőendő tagjainak “lelki programozásával” indul. Ezt követően bontakozik ki a kérdéses kulturális program tárgyi megfelelője, derivátuma, amit többnyire – de nem minden kultúrantropológiai irányzatban – civilizációnak neveznek. A harmadik fázisban a kultúra már csak erre a tárgyi nivóra, a civilizációra korlátozódik. Az eredeti “pszichológiai program” kezd feledésbe merülni. Ez már a hanyatlás időszaka. Végül a befejezés, az összeomlás jelei mutatkoznak, hogy a népesség elfordul a “kiüresedett” civilizációs javaktól. Esetenként még azokból a házakból is kiköltözik, amelyekben élete egy részét töltötte. Még az ifjú *Gustave Flaubert* is felfigyelt utazásai során a Felső-Egyiptomban magukra hagyott mameluk településekre, amelyek egy kultúra végnapjainak emlékei (Flaubert [2000]). Csak kérdésként vetném fel, hogy például a modern művészet riasztó mobil-szobrai vajon nem a kiüresedésnek indult cucc-kultúránk idejekorán fölállított rút emlékművei?

A materializmusra visszatérve, feltételezhetjük ennek a szellemi irányzatnak egyebek között szoros összefüggését a kultúrák – általunk említett – harmadik életkori periódusával. Ilyenkor viszont a materializmus már a hanyatlást egyszerre jelző és annak a szolgálatában álló nézetrendszer és viselkedésmód. Amikor tehát feltűnnek az első menekülők a cucc-kultúrára szűkülő társadalomból, akkor igenis hanyatlással állunk szemben. Hiába tiltakozik ez ellen Kocsis Tamás, aki tanulmányának 117-ik oldalán az önkéntes egyszerűségről szólva a következőket írja: “Az ellenzők is gyakran igyekeznek hamis címkéket ráaggatni a mozgalomra, hogy fejlődés helyett inkább hanyatlásként fessék le az esetleges eredményeket”. Az, tudniillik, szerintünk még nyitott kérdés a civilizációtól való menekülés korszakában, hogy a menekülők képesek lesznek-e valamilyen új kulturális program jegyében megszerveződni, vagy ők is új konkvisztádorok áldozatai lesznek, mint annakidején az Újvilág gyengülő indián civilizációi.

A dolgozatban hivatkozott materializmus-kutatásokkal kapcsolatosan még két megjegyzés kínálkozik ide. Az első *Brickman* és *Campbell* úgynevezett “alkalmazkodás-elméletére”, valamint *Juliet Schor* “aspirációs rés” fogalmára vonatkozik (110–111. o.). Eszerint anyagi-fiziológiai szükségleteink kielégítését követően magasabb igényszinten termelődnek újra

ugyanezen szükségleteink. Tehát a materialista beállítottságú ember örökösen elégedetlen. Azonban az igényszint fogalmának megalkotója és az igényszint-dinamika már életében klasszikussá vált kutatója, Kurt *Lewin* szerint ezek a körülmények nemcsak a fiziológiai szükségletek nivóján figyelhetőek meg. Az igényszintjeinken minden vonatkozásban és területen teljesítményeink arányában módosítunk és ezért állandóan “aspirációs résekbe” szorultan élünk (Lewin [1935]). Más kérdés, hogy ezt szükségleti szintenként eltérően éljük át. Amíg a fiziológiai szükségleteink szintjén drive-redukciós stratégiát alkalmazunk, addig magasabb rendű szükségleteink szintjén (például szeretet, önérvényesítés stb.) kedveljük a stimulációt, s a problémák hiányát ott – egyénenként ugyan változó mértékben – szintén depri-vációként, azaz a szegénység egy fajtájaként (stimulációhiány: Scitovsky [1990]; unalom: Csíkszentmihályi [1997], információvákuum stb.) szenvedjük el. Ebből a szempontból érdekes megjegyezni, hogy már George *Orwell* is kétségbe vonta az ember kizárólagosan hedonista természetét (Orwell [2000]). Ugyancsak a harc és a küzdelem igényének állított lenyűgözően szép irodalmi emléket Jack *London* egyik önéletrajzi gyökerű regényében, a *Martin Eden*ben (London [1971]).

A másik megjegyzésünk a beidézett materializmus-kutatások módszereire vonatkozik. Ezek ugyanis kivétel nélkül kérdőíves kutatások. A kérdőívek elszaporodása a pszichológiai és a szociológiai vizsgálatokban új jelenség. Ez a tudományok, elsősorban a humán és társadalomtudományok alulfinanszírozottságával függ össze. Egy kérdőíves vizsgálat ugyanis többnyire olcsó. Viszont a kérdőívek elterjedt használata óhatatlanul – és nem mindig tudatos, illetve tudatosan vállalható – elméleteket, vagy legalábbis hipotéziseket visz a kutatásba. Ezek egyike visszatérően az, hogy mindenki annak megfelelően viselkedik, ahogyan beszél. Vitán felül, minden emberben létezik egy – vagy több – verbálisan is jól kifejezhető viselkedésprogram. Ez azonban legalább két okból sem érvényesül maradéktalanul. Először is az emberek mindig, de ebben a történelmi korban különösképpen sokat foglalkoznak azzal, hogy mások számára elfogadható képet fessenek magukról, és ilyenkor még a megtévesztés eszközeivel sem restek élni. Sőt, az imázsalkotás nevében rendszeresen manipulálják a róluk alkotott hiedelmeket. Másodszor, a bennünk érvényesülő programok korántsem mindig verbalizálhatók. Egyszerűen azért, mert tudattalanok. Még az is lehet, hogy valaki – átlátván a kérdező szándékait – materialista képet ad magáról, de igazából idealista, vagy éppen fordítva. Talán egy uralkodó értékrend elől rejtőzködik ezen a módon. (Lásd *Maruyama* dátum nélküli kéziratként, személyes postával – magától a szerzőtől – 2001-ben számomra érkezett cikkeit.)

Mindezen – az összkep némi finomítását célzó – megjegyzések ellenére messzemenően egyetértünk Kocsis Tamással abban, miszerint a fiziológiai szükségletek egyedulma a gazdasági életben egy, a hatásaiban végzetes trend mind a természeti környezetre, mind pedig az emberi személyiségre nézve. A kérdést pedig nem lehet a “morális pánikkeltésre” (vö. Kitzinger [2000]) hivatkozva diszkreditálni. “Morális pánikkeltés?” Azok, akik így viszonyulnak közös problémáink felelős felvetéséhez, vajon miként minősítenék az ószövetségi próféták fellépését? A bibliai próféták legfontosabb mondanivalója az volt, hogy szoros összefüggés van egy kultúra erkölcsi színvonala és fönmaradása között. Csak azok a népek éltek túl a sorscsapásokat, amelyek magasrendű morál szellemében rendezik dolgaikat. Ez az ótestamenti próféták és prédikátorok legmaradandóbb üzenete az utókor számára.

Kocsis Tamás nemcsak korunk fejlett társadalmainak diagnosztikai leírására kíváncsi, hanem a terápia iránt is érdeklődik. Felfogásában ez a fogyasztók *önkéntes egyszerűsége*, amit a szakirodalom nyomán ő is elhatárol a szegénységtől. Összességében az alábbi mátrix keretei között keresi a megoldást: kényszerű egyszerűség, kényszerű bonyolultság, önkéntes egyszerűség, önkéntes bonyolultság. A szegénységet kényszerű egyszerűségnek nevezi. Ezért az önkéntes szegénység, amelyről annyi szó esett a történelem során a legkülönfélébb vallásos és társadalmi mozgalmakban, e rendszeren belül nem létezik. Továbbá az a kérdés sem merül

föl, hogy van-e a szegénységnek valami köze az ellátottság színvonalához, mértékéhez. Pedig maga Kocsis Tamás veszi észre az Egyesült Államokban tett tanulmányútja során, hogy az, amit ott egyszerű életvitelnek mondanak, Közép-Európában majdhogynem luxusnak számítana (vö. 126–127. o.). Kocsis Tamás felfogásának az általa idézett irodalomhoz viszonyítva sajátos vonása abban jelölhető meg, hogy az önkéntes egyszerűséget csak meghatározott ideológia alapján és meghatározott motivációk fönnállása esetén tartja elfogadhatónak. Egyéb írásaiból is vélhetően számára ez a katolikus hit és a környezettel, valamint az emberrel szemben mélyen átértzett felelősség talaján eszközölt szabad döntés. E szerzőre jellemző hozzáállásra a későbbiekben – egy más összefüggésben – még vissza fogunk térni. Most viszont megkísérelünk fölvezetni egy tágabb keretbe. Ez szembesít bennünket azzal a ténnyel, miszerint Kocsis Tamás dolgozata valójában egy grandiózus történelmi tradícióba illeszkedik.

E tradíció tart a nagy világvallások – a taoizmus, a buddhizmus, a kereszténység – önmegtartóztatást hirdető tanaitól a világi ihletésű filozófiai tanításokon át (Diogenész, sztoicizmus stb.) a felvilágosodás univerzalizmusra törő modern gazdaságtanát opponáló romantikáig, hogy napjaink ismételten erőre kapó egyszerűségi mozgalmában folytatódjék. Ez az áramlat legalább olyan erős, mint az anyagi jólét kultuszában kimerülő ellentétes irányzatok. Kultúra-teremtő erejében meg talán fölül is múlja opponensét, a merő gazdasági szemléletet és gyakorlatot. Nagyon érdekes ebben a vitában a szerelem helye és szerepe. Például a fent említett romantikusok a szerelmet mint a gazdaságosság elveivel ellentétes jelenséget ünnepezték. Hiszen a romantikus szerelem – a közgazdaságtan nyelvén szólva – merő befektetés, amit az esetek többségében a megtérülés teljes hiánya követ. A szerelmesek elpusztulnak, vagy utált – vagyoni érdekeltségű – házassági kapcsolatba kényszerítik őket. A közgazdaságtannal szövetséges mai szociobiológia és humánológia ellenben fölveszi a romantika által dobott kesztyűt és gazdaságossági elveket vél felfedezni a szexuális vonzódást előidéző gének működésében is (LeCroy–Moller [2000]).

Mármost ezen a szellemtörténeti háttéren legalább kétféle módon értékelhető az önkéntes egyszerűség. Ez a jelen írásunkban azért érdekes, mert utat nyit Kocsis Tamás felfogásának közelebbi megismeréséhez. Az egyik mód az önkéntes egyszerűséget mint afféle innovációt kezeli és kevéssé érdeklődik annak kultúrtörténeti előzményei iránt. Jóllehet helyel-közzel számon tartja azokat. A másik mód igyekszik az előző bekezdésben éppen hogy csak vázolt áramlatok mélyére hatolni, megtalálni azok közös gyökereit, s ezt követően helyezni el az önkéntes egyszerűséget mint e közös gyökerek egy új hajtását. Az első mód sajátosan közgazdasági annak minden – a későbbiekben vázolandó – következményével együtt. Míg a másik mód inkább az európai hagyományokból jól ismert egyetemesebb tudományos eljárás. Közelebről: *magyarázat*, amely összeköti az újonnan vizsgálat alá vett jelenséget a már ismert hasonló jelenségekkel és ezáltal érthetőbbé is teszi azt a kutató számára.

Kocsis Tamás – legalábbis egyelőre – az első úton halad. Egyik legfontosabb törekvése elválasztani nemcsak az önkéntes egyszerűséget a hozzá hasonló tanok és gyakorlatok szegénység-kultuszától. Ami óhatatlanul – bár a szerző részéről nem feltétlenül tudatosan – az olyan rendektől való elhatárolódáshoz is vezet, mint például az Assisi Szent Ferenc által a XIII. században alapított ferences rend. De Kocsis Tamás továbbmegy, és az önkéntes egyszerűség mozgalmán belül is fontosnak tart néhány különbséget. Így például dolgozatának **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**-ik oldalán így összegzi e mozgalom egyes bírálóinak az önkéntes egyszerűség valódi motivációit leleplezni vágyó felismeréseit, amelyekkel – ha ezek a motivációk valóban léteznek – Kocsis Tamás természetesen nem ért egyet. *“Az egyszerűség lényege a birtoklott tárgyaktól és a tulajdontól való lehető legnagyobb mértékű megszabadulás, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy a tulajdonos felszabaduljon a javakból származó korlátok és kötöttségek alól. Az önkéntes egyszerűség így akár az anyagi javak nem anyagiakra való sajátos felcseréléseként is felfogható. Az önkéntes egyszerűség tehát belső, nem anyagi megelé-*

gedettséget és szabadságot ígér, amely enyhíti és ellensúlyozza a külső, az anyagi és a politikai sikerek, valamint az ilyen jellegű szabadság okozta veszteség érzetét.” Kocsis Tamás felfogásában tehát nagy szerepet játszanak a viselkedés belső motívumai is.

Kocsis Tamás itt – egyebek között – az etika deontológiai irányzatának híveként mutatkozik be olvasóinak. Erre természetesen joga van. Viszont egy ilyen szigor esetén hova tegyük azokat az eseteket, amikor például valakit mostoha sorsa börtönbe vagy büntetőtáborba juttatott – most tekintsünk el attól, hogy ezt megérdemelte-e, avagy sem –, és ott olyan fejlődésen ment keresztül, amire őt előzőleg senki (még ő maga sem) hitte volna képesnek? A XX. század közepe táján Európa-szerte gombamód elszaporodó koncentrációs táborok drótkerítései mögött és a Gulagon tapasztalható kényszerítő körülmények hatására a rabok egy részénél működésbe lépett a Leon Festinger által más tárgykörök tekintetében felismert kognitív disszonancia. Azaz, e rabok esetében a kényszerhelyzet elfogadásából a kitartó türés – koronként a rabtársakkal is megosztott – magatartása és szemlélete alakult ki. Közelebbről és más szavakkal: e szerencsétlenek egy része úgyszólván szentté vált. És az a tény, hogy ez nem kényszermentes körülmények között és nem a világban uralkodó közállapotok szabad, intellektuális mérlegelésének a hatása alatt következett be, mit sem von le az eredmény értékéből.

Vélhetően – bár óvatosan kerülve az explicit ítéletet – hasonló szigorral ír Kocsis Tamás az önmegtartóztatást előidéző elméleti, vallási háttérről is, amikor ezeket a sorokat veti papírra: *“Jóllehet a személyes gyarapodásnak határozott spirituális vonatkozásai is vannak, a szószólók szerint nem lenne szerencsés valamilyen konkrét filozófia vagy vallás sajátjának tekinteni. Ebben az összefüggésben tehát nem tulajdonítható kitüntetett szerep a humanista pszichológiának, a transzperszonális pszichológiának, a feminizmusnak, a meditációkra épülő keleti hagyománynak vagy a fundamentalista kereszténységnek.”* (115. o.) Körülbelül két és fél vagy három évszázaddal a felvilágosodás után viszont szerintünk már el kellene fogadni azt az álláspontot, miszerint kinek-kinek oka és joga lehet szabadon választani a rendelkezésre álló elméleti örökségből – sőt, adott esetben akár saját teóriákat is gyártani – akkor, amikor egyébként társadalmilag és történetileg kívánatos magatartásának a racionalizálására vállalkozik. Még akkor is, ha Kocsis Tamással egyetértésben számunkra is világos a különféle racionalizációk eltérő színvonala. Hiába, a pedagógia tudományának és gyakorlatának évszázadok óta tartó kíméletlen üldöztetése után és közepette (Magyar Beck [1995]) nem marad más választásunk, mint annak beletörődő elfogadása, miszerint a (szellemiekben) szegény ember (is) vízzel főz.

Annál is inkább, mert jeles kutatókkal, közöttük Kocsis Tamással is egyetértve mi is valljuk, hogy *“nem növekedés nélküli út ez, hanem újfajta növekedés lehetőségét hordozó törekvés, amely az élet anyagi és szellemi vonatkozásait egyaránt magában foglalja. E felfogás alapján egy civilizáció [az eddig írottak után én inkább azt mondanám: kultúra – M. B. I.] valódi növekedését nem az embereknek a területekért folytatott harca szolgálta a történelem során, hanem a társadalomnak az a képessége, hogy egyre több energiát és figyelmet fordítson az élet nem anyagi területeire is”* (Toynbee alapján Kocsis, 118. o.) Itt szeretném megjegyezni, hogy ugyanezt az álláspontot képviseltem *Dabóczi Kálmán Konstruktív növekedéskritika* című kitűnő PhD-dolgozatának (Dabóczi [2000]) a bírálata során is. Azt tudniillik, hogy a közgazdászok a folyamatos növekedés közgazdasági imperatívuszát bár az anyagi növekedésre remélték kidolgozni, ez az imperatívusz igazából csak szellemi, mentális síkon valósítható meg. Nem abban az értelemben, hogy a tudásunk végtelenné válik, miáltal megistenülünk. Hanem abban, hogy ez a tudás folyamatosan tágítható – sőt, elkerülhetetlenül tágítandó is –, amíg ember él a földön.

Az általunk előnyben részesített megközelítést ellenben főntebb az európai hagyományokból jól ismert tudományos eljárásnak neveztük. Bár – speciális tárgyunkra tekintve – nevezhető a kérdés bölcsész-megközelítésének is. *Ebben az esetben is kiderül, hogy a közgazdaságtannak*

arról az egyetemes fogyasztóról szóló tanítása, akihez mint afféle felsőbb – a gazdasági folyamatokat kérlelhetetlenül diktáló – instanciához folyamodhatunk közgazdasági lépéseinket igazolandó, nos, ez a tanítás nem egyéb merő blöffnél. A fogyasztó mindig a fennálló kulturális és civilizatórikus tényezők által kondicionált, programozott, kinevelt – esetenként bizonyos magatartásmódokra egyenesen rákényszerített – ember. Aki lehet materialista vagy nem materialista egyaránt, az őt ért hatásoknak megfelelően. A hatások között pedig ott találjuk a mértékletességnek mindazon mozgalmait, elméleteit és vallásait, melyekről az előbbiek folyamán futólag már említést tettünk. Az önkéntes egyszerűség sajátosságainak a kérdése ekkor is óhatatlanul felmerül. Egyebek között abban a tekintetben is, hogy – az előzőekkel ellentétben – mennyire lesz képes ez a mozgalom talpon maradni.

Mert, tudniillik, a kultúrhistoria mérleghintája hol ezt, hol pedig amazt a kurzust emeli magasba, vagy nyomja alá. Nemcsak a ókori karthágói nagy zabálások, a császárkori római lakomák tobzódásai, a reneszánsz határokat nem ismerő költekezései, az újkori iparmágnásoknak a királyok és a császárok palotáit megszegyenítő villái ismeretesek, hanem az ellenkező trend is. Hanem, ahogy letűnt Karthágó és Róma, véget ért a reneszánsz és az iparmágnások is új szereplők sietnek föl váltani az édes élet Földi Paradicsomában – nota bene az ipar ma mindinkább a szolgáltatás és az információ mögé szorul –, nos, úgy sápadt el a buddhizmus, kötött számos kompromisszumot az államvallássá avanzsált kereszténység, filozófiatörténeti jelentőségüvé csökkent a sztoicizmus, váltak fehérgalléros üzletemberekké a hippik és – miként ezt Kocsis Tamás dolgozatából is megtudjuk – az önkéntes egyszerűség mozgalma körül is ott ólálkodik a business. Mintha ezek a mozgalmak – akár az egyik, akár a másik oldalon – nem arra születtek volna, hogy a maguk részéről eluralják a világot, hanem arra, hogy egyszerűen csak féken tartsák egymást. Ott viszont, ahol az egyik szemlélet és gyakorlat uralkodóvá válik – legyen az akár a hadikommunizmus centralizált redisztribúciója a magánszektor teljes kizárásával, akár a korlátlan piacgazdaság az állami szektor teljes kizárásával – nos, ott mindeme leegyszerűsítésekért előbb vagy utóbb bosszút áll az élet figyelmen kívül hagyott eredendő komplexitása.

Mi a helyzet ma az önkéntes egyszerűséggel, és mely irányokból támad a fogyasztási felelőtlenség ugyancsak hosszas múltra visszatekintő áramlata? Kocsis Tamás dolgozatából megtudjuk, hogy az önkéntes egyszerűséget az Egyesült Államokban már “kézbe vette” a piac. Új írásművek, kazetták születnek, amelyek iránymutatásul kívánnak szolgálni az egyszerű élet elveit és kivitelezését illetően. Az egyszerűség terjedésével így a bruttó hazai termék (GDP) sem csökken, mert a kieső tradicionális fogyasztást az egyszerűséggel kapcsolatosan megjelenő új típusú fogyasztás – például a már eleve drágább biotermékek fogyasztása – kompenzálja. Még a piacellenes tendenciák piacodosását is – e példa nyomán – az alábbi módon írhatjuk le általános formában. Megjelenik egy új szükséglet vagy igény. Ekkor azok, akik hozzáértőknek hiszik magukat ezek kielégítésében, olyan termékek előállításába fognak, amelyekről feltételezik, hogy képesek kielégíteni ezeket a szükségleteket vagy igényeket. A termékeket természetesen térítés ellenében árulják. És ettől fogva a fogyasztók az új szükségleteik vagy igényeik kielégítésére fizetőeszközöket különítenek el, miáltal színre lép a fizetőképes szükséglet vagy igény. Más szavakkal a kereslet. E folyamatot csak az gátolhatná, ha amolyan “csináld magad” alapon történne e szükségletek vagy igények kielégítése. Ez valósult meg a középkor elején, az úgynevezett természetes gazdaság kifejlődésével.

Azonban azt is korai lenne feltételezni, hogy a fogyasztói “optimizmus” már halálos sebet kapott és most annak a nyalogatásával van elfoglalva. Hiába látszik megdönthetetlennek ama tézis, miszerint egy véges anyagi rendszerben – mint amilyen a Földünk – az anyagi termelés és az anyagi fogyasztás korlátlan növelése abszurd elképzelés, hiába szaporodnak gombamód a nem történelmi egyházak és növelik egyszerű életvitelre áhító híveik tömegeit, a “túlparton” folyó kutatások leleményességét sem lehet eléggé túlbecsülni. Így például Maruyama interp-

retációjában megtudhattuk, hogy mi iránt érdeklődött az Egyesült Államok Országos Repülésügyi és Űrkutatási Hivatala (NASA) már a múlt évszázad utolsó negyedében (Maruyama [1984]). Kiindulva abból a vitathatatlan tényből, hogy a Föld felszínén egyre csökkennek az életlehetőségek, néhány más típusú emberi közösség lehetősége került napirendre az ezekben várhatóan fellelhető pszichológiai, szociológiai, sőt filozófiai problémákkal, illetve azok elképzelt megoldási irányjaival. E közösségek az úgynevezett extraterrestrial communities (fordíthatjuk űrközösségeknek is), az úgynevezett subterranean communities (fordíthatjuk földalatti közösségeknek is), végül az úgynevezett underwater communities (fordíthatjuk víz alatti közösségeknek is). Egyértelmű, hogy ezen – mindig a körülményeknek megfelelő “burkokban” kitenyésztett – emberi közösségekben mind az eredeti földfelszíni viszonyokhoz képest, mind pedig egymáshoz képest eltérő termelési és fogyasztási problémák és azok megoldásai kerülnek napirendre. Ha pedig valóban számolni kell az emberiség újfajta létezési formáinak a kialakításával, nemsokára előre aligha jósolható körülmények között találhatjuk magunkat.

A tudomány bizonyos értelemben nem más, mint az a folyamat, amikor megkíséreljük a kanti önmagáért való dolgot nekünk valóvá tenni, először a megismerés, azután a praktikum síkján. Az ember tehát megpróbálja tágítani azt a világot, amelyben tudatosan élhet. Ugyanígy járunk el a fogalmainkkal is. Erről számtalan példa hozható a tudományok történetéből. Ha azonban ez az általános helyzet, akkor miért tartózkodik a közgazdaságtan – még legjelesebb képviselőiben is – attól, hogy komoly és időszerű kérdésekben reformokat hajtson végre? Példának okáért szinte naponta hallani kritikai megjegyzéseket a jóléti társadalomról. Miközben jóléti társadalmon konokul és teljességgel érthetetlenül a bőséges anyagi fogyasztást értik. Az ominózus kifejezés használóit még az sem zavarja, hogy ma már köztudott: a bőséges anyagi fogyasztás önmagában nem vezet jóléthez. A jólét összes alapvető emberi szükségleteink kielégíthetőségével függ össze. Ezek között az anyagi természetű szükségleteink – bár fontos, de mégiscsak – egy részhalmazt képeznek. A jóléti társadalom fogalma átdefinálásért kiált. Ugyanez mondható el a növekedésről is. Mire föl értjük gazdasági növekedésen még ma is csupán az anyagi termelés és fogyasztás növekedését? Legalábbis a reálfolyamatok szintjén. Miért maradnak ki e fogalomból a kultúra egyéb ágazatai? Hasonló kérdések tehetők föl az úgynevezett gazdasági motivációkról is (Magyar Beck [2000]).

Ami pedig Kocsis Tamás dolgozatát illeti, ebben a fogyasztás terminus technicus kaphatott volna egy új értelmet. Ha tudniillik a fogyasztást a magasabb rendű szükségleteinkre vonatkozóan is értelmezzük, akkor az egész koncepció – értelmének nemhogy a megőrzése, hanem még eklatánsabb kifejtetősége javára – átalakul. Többé nem kell támadnunk a fogyasztói társadalmat általában, nem kell elítélően szólni a “túlfogyasztásról”, hanem csak bizonyos fogyasztási szokásokat minősíthetünk akár még deviánsakká is. Nem feltétlenül a *lemondás közgazdaságtanát* építjük, hanem a szó jó értelmében vett kibontakozás gazdaságtanát. Lesz mondanivalónk az általunk valódinak vélt jólétről mint társadalmi célról, kiállhatunk a permanens növekedés megfelelő és realiztikus változatai mellett, szólhatunk a gazdasági motivációkról úgy, hogy ezzel nem minősítjük korlátolt materialistává azt, akit ezek a – szubsztanciájukban és szellemükben megnevesített – motivációk mozgatnak, vállalhatjuk a fogyasztói társadalmat, anélkül hogy tagjait konzumidiótáknak kellene neveznünk stb. A terminológiai reform jelentős tartalmi változások perspektíváját rajzolná e tudomány és az általa vezérelt gyakorlat ma még kiábrándító horizontjára.

Ha pedig mindez elmarad, a XVII. és a XVIII. századok anyagias szellemű közgazdaságtanának ismételt uralmi helyzetbe hozása alig jobb vállalkozás, mint bármely fundamentalizmusé. Mert a fundamentalizmus nem egyéb, mint a hanyatlással fenyegető krízisállapotokra adott ama társadalmi reakció, amely ahelyett, hogy új igazságokkal állna elő, elnyűtt paradigmákat melegít és kínál föl a megoldás helyett. A nyugati szellem joggal tette bírálat tárgyává a XVII. század fundamentalizmusait, amelyekbe e fundamentalista rendszerek sorra belebuktak. Ez

történt az akkoriban újjászülető konfuciánus Kínával, ez ugyanakkor az iszlám igazhitűséggel és ez tette tönkre II. Fülöp spanyol világbirodalmát (Goldstone [1987]). Egyébként egy világszerte ismert és elismert orosz költő, a XIX. században élt Lermontov egyik versében a géniuszok tisztánlátásával ismerte föl a keleti fundamentalizmusok megjelenésének szükségességét (Lermontov [1991]). Ebben a gondolkörben alapos gyanúnk támad a tekintetben, hogy vajon nem fenyeget-e bennünket is itt Európában a múltba néző és azt felidéző fundamentalizmus egy sajátos válfaja, jelesül a közgazdasági fundamentalizmus? Mert ha igen, ha csak apró, elvi szempontból jelentéktelen toldozgatásokkal-foldozgatásokkal egy századokkal ezelőtt még érvényes és akkor újszerű közgazdaságtant próbálunk a XXI. század sokkal előrehaladottabb emberiségére oktrojálni, sorsunk meg van pecsételve. Kultúránk ugyanabba a muzeális lomtárba kerül, mint annyi más kultúrával ez megtörtént. Van-e remény arra, hogy nem itt fogjuk végezni a közeljövőben?

Nos, a reményt – hogy, tudniillik, lesz előrelépés a gazdaságban, hogy a haldokló természet visszakapja elidegeníthetetlen jogait, hogy az imázs-kreálta demokrácia helyébe valódi fog lépni, hogy a szellemi, kulturális élet nem lesz a monetáris megvonások és kiszáritás áldozata, hogy a jövő a hozzáértő, tisztességes és a jellemes embereké – nos, ezt a reményt éppen az efféle dolgozatok táplálják bennünk. Én már idestova lassan több mint negyedszázada tanítok egyetemen, voltam fiatalkoromban falusi – képzés nélküli – nevelőtanár is. Egyetem előtt és közben egyaránt. Ismételten megállapítottam, hogy a fiatalság az idő arisztokráciája: gazdag, mert van jövője. Ezért képes arra, hogy nagyvonalú és nemes legyen. Közöttük a legjobbak felelősséggel viszonyulnak a jövőhöz is. Kocsis Tamás dolgozatát én ebbe az utóbbi kategóriába illőnek látom. Ami pedig a fentiekben előadott kritikai észrevételeimet illeti, köszönetet mondok Kocsis Tamásnak azért, hogy volt tanulmányában annyi kihívás, amennyi engem is rákényszerített számos lényeges kérdés átgondolására. Végezetül remélem, hogy bírálatom további alapos munkára serkenti a szerzőt. Mert, tudniillik, a jelen bírálat e dolgozatot egy olyan figyelemre méltó lépcsőfoknak tekinti, amelynek további tudományos ki-munkálása, majdan pedig a meghaladása – az eddigi eredmények beépítésével – sok munka és idő kérdése. Sok szerencsét hozzá.

HIVATKOZÁSOK

Csikszentmihályi M. [1997]: *Flow; Az áramlat – A tökéletes élmény pszichológiája*; Akadémiai Kiadó, Budapest (első külföldi megjelenés: 1990)

Dabóczi K. [2000]: *Konstruktív növekedéskritika – A növekedésorientált közgazdaságtan progresszív problémaváltásának szükségessége és iránya*; PhD-értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem

Flaubert, G. [2000]: *Egyiptomi utazás*; AKG Kiadó, Budapest

Goldstone, J. A. [1987]: *Cultural Orthodoxy, Risk and Innovation: the Divergence of East and West in the Early Modern World*; Sociological Theory, Vol. 5. 119–135. o.

Kitzinger D. [2000]: *A morális pánik elmélete*; Replika, 40. szám, június, 23–48. o.

Kocsis T. [2001]: *Gyökereink – Örömről és gazdagságról egy világméretű fogyasztói társadalomban*; PhD-tézisjavaslat, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem; az oldalszámok a következő, rövidített változatra vonatkoznak: *A materializmustól a teljes emberig – A fogyasztás önkéntes csökkentéséről a nyugati társadalmakban*; Kovász 2001/ősz–tél, 101–136. o.

- LeCroy, D. – Moller, P. [2000]: *Evolutionary Perspectives on Human Reproductive Behavior*; Annals of the New York Academy of Sciences, Volume 907., New York, N.Y.
- Lermontov, M. J. [1991]: *Szpor (Vita)*; in. Korovin, V. I. – Mann, J. V. (szerk.): *Russzkije Poetü* (Orosz költők); D. L. Moszkva, 578–580. o.; (eredeti megjelenés: 1841)
- Lewin, K. [1935]: *A kísérleti vizsgálatok áttekintése*; in. Lewin, K.: *Csoportdinamika*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1975, 459–498. o.
- London, J. [1971]: *Martin Eden*; Kossuth Könyvkiadó, Budapest (első külföldi megjelenés: 1913)
- Magyari Beck I. [1995]: *A pedagógia történelmi vesszőfutása és annak okai*; Valóság, 10. szám, 15–25. o.
- Magyari Beck I. [2000]: *Kreativitás és gazdasági motivációk*; Valóság, 2000/1. szám, 16–28. o., és in. Daubner K. – Horváth S. – Petró K. (szerk.): *Kultúra-gazdaságtani tanulmányok*; Aula Kiadó, Budapest, 2000, 313–326. o.
- Maruyama, M. [é. n.]: *How to Generate Cultural and Philosophical Goals ahead of Technology*; kézirat
- Maruyama, M. [1984]: *Aesthetics and the Environment in Outer Space, Subterranean and Underwater Communities*; Futures, április, 148–162. o.
- Orwell, G. [2000]: *Az oroszlán és az egyszarvú I–II. Esszék, tanulmányok, publicisztikák*; Cartafilus Kiadó, Budapest
- Scitovsky T. [1990]: *Az örömtelen gazdaság*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest (első külföldi megjelenés: 1976)